

Снежана Радић

Међуопштински историјски архив
Ваљево

ЗДРАВСТВЕНЕ УСТАНОВЕ ВАЉЕВСКОГ ОКРУГА У ПЕРИОДУ 1944-1947.

Апстракт: У раду се говори о организацији здравствене службе и првим предузетим мерама на заштити здравља становништва и збрињавању рањеника после Другог светског рата на територији Ваљевског округа; оснивању и раду здравствених установа, њиховој организацији, смештају и снабдевености, као и о квалификационој структури запослених. Паралелно, даћа је слика здравственог стања становништва са најчешћим обољењима и колико су последице рата утицале на њихову појаву.

Увод

Само десет дана по ослобођењу Ваљева, нова власт је 25. септембра 1944. године основала Санитетски одсек¹, чије се деловање простирало на територији тадашњег Ваљевског округа са срезovima: Ваљевским, Подгорским, Колубарским, Тамнавским и Посавским.

По уласку народноослободилачке војске у Ваљево, један део рањеника збринут је у Грађанску, касније Окружну болницу, пошто је ваљевска војна болница била „пренастрпана“.² Првобитно у њој је била Корпусна болница Првог пролетерског корпуса, а убрзо су дошле три дивизијске болнице (45, 17. и 23), које су боравиле краће време, осим 45. дивизијске болнице која је ту остала цео октобар. За то време, оспособ-

---

1 Међуопштински историјски архив Ваљево (у даљем тексту: МИАВ), фонд: А.1.15. Окружни народни одбор Ваљево – Ваљево 1944-1947 (у даљем тексту: ОНО Ваљево) – Здравствено одељење ОНО (у даљем тексту: Здравствено одељење ОНО), Извештај о раду Санитетског одсека, од 13. децембра 1944, кут. инв. бр. 1

2 Исто, исто, Извештај референта Окружног санитета др Василија Јовановића, од 27. новембра 1944, кут. инв. бр. 1

Руска болница, сада део комплекса Здравственог центра Ваљево
(легат фотографа Обрена Јовановића), МИАВ, *Збирка фотографија*.

Рањеници у Руској болници, 1945.
(легат фотографа Обрена Јовановића), МИАВ, *Збирка фотографија*.

љаване су једна по једна зграда у граду погодне за прихват рањеника, као два павиљона у Пољопривредној школи са 300 постеља и болница код Вистада са 450 кревета (Бановска болница – *џрим. ауџора*). Касније, ову болницу грађани Ваљева су звали „Руска болница“, јер се у њој налазио велики број руских рањеника.

Поред пруженог смештаја, требало је нахранити рањенике и болеснике. У граду је владала свеопшта немаштина. Жене при АФЖ-у Ваљева организовале су прикупљање помоћи према реонима како је град био подељен. Тадашње јавно гласило, лист „Све за победу“, помно је пратио и бележио све акције. Тако су жене VI реона – Тешњар, 23. фебруара 1945, „однеле обилан ручак“ за 500 рањеника у Пољопривредној школи.³ Поред хране сакупљано је све што може да послужи као санитетски материјал: чаршафи, пешкири, сапуни, лавори, кошуље... У овим акцијама активно су учествовале и жене из села ваљевског краја. Прелазиле су и по десетине километара да би рањеницима и болеснима смештеним у Ваљеву донеле понуде. Тако су жене из села Совљак послале ваљевској болници 400 ком. јаја и извесну количину сира и кајмака, а из села Рајковић допремљено је 171 кг сира, 22 кг кајмака, 23 кг сланине, 33 ком. пилића, 13 јагањаца, 1.500 јаја и друго.⁴

Организовање и деловање здравствене службе на територији Ваљевског округа додатно је било отежано због лоше сарадње између војних и цивилних власти.

Референт санитета Војне команде западне области др Сидоренко донео је решење, 22. децембра 1944, да се формира болнички центар од Војне болнице и Грађанске болнице. Грађанска болница⁵ је тада имала три павиљона: интерно са 30 постеља; хирургију са 40 и пријемно са 10 постеља, и гинекологију са 24. Прва два павиљона ушла су у састав болничког центра са целокупним инвентаром, чак је и стручно особље „преведено“ у војну дужност. Само трећи павиљон, гинекологија, остављен је народним властима и претворен у Окружну болницу где су лечена грађанска лица. Такође, др Радомира Стефановића, јединог хирурга, члана ОНО Ваљево и управника Окружне болнице, др Сидоренко је мобилисао и послао у Лозницу без претходног консултовања народних власти. Највеће незадовољство изазвано је када су војне власти, у жељу „стихије“ трбушног тифуса у Ваљеву, хтеле да мобилишу два једина епидемиолога у Округу: др Панту Јанковића и др Константиновића.

---

3 Лист „Све за победу“ (касније „Напред“) бр. 3, од 1. марта 1945.

4 Исто, бр. 11 и бр. 13

5 У тим објектима (зградама) данас се налази МИАВ и Војна амбуланта (*џрим. ауџора*)

Најтежи и најодговорнији задатак имала је тек основана Окружна санитарно-епидемиолошка станица у Ваљеву. Вашљивост, као узрок тифуса, све више се ширила. У времену, од 16. новембра до 4. децембра 1944, од трбушног тифуса у Ваљеву су оболеле 42 особе, а до краја године регистровано је 72.⁶ Болесници нису могли да се сместе у болницу, јер су њен већи део заузимали рањени и болесни војници. Спроведена је кућна изолација. Оболели су били расути по целом граду (захваћена је 21 улица) и то појединачно, па је анализом закључено да узрок заразе није контактна инфекција, ни намирнице, већ вода. Готово у свим деловима водоводне мреже било је оболелих. Бактериолошки прегледи нису редовно вршени, и после слања воде у Београд, утврђено је да вода није за пиће. У циљу спречавања заразе предузете су следеће мере: прокувавање воде, затварање кафана и народне кухиње, пријављивање оболелих и обележавање кућа; вакцинација целокупног грађанства, асанација свих нужника, детаљан бактериолошко-хемијски преглед воде (извори, резервоар и делови водоводне мреже) и друго. У граду су оспособљена три купатила. Једно је имало комору за дезсекцију топлим ваздухом, а друга два имала су дезинфекционе апарате. За кратко време у Ваљевском срезу вакцинисано је 21.189 лица.

У пролеће 1945. године епидемија трбушног тифуса почела је да пролази, али је зато почео да расте број оболелих од пегавог тифуса. До краја априла било их је 76. Утврђено је да се извор заразе налази ван Ваљевског округа. Установљено је да су се инфицирали на путу за Срем или Босну, где су ишли у обилазак војника или кулук. У ваљевској заразnoj болници, обављајући своју дужност, умрла су два болничара заражена тифусом.⁷

Организација здравствене службе

Од оснивања 1944, Санитетски одсек ОНО се залагао да изврши задатке које је наметала тренутна ситуација, која је била слична или иста у свим срезовима Ваљевског округа, а у исто време да створи унутрашњу организацију која ће ефикасно да делује. Прва предузета акција била је мобилизација лекара који нису отишли на војну дужност да би пружали здравствену помоћ и да раде на здравственом просвећивању народа, организовање хигијенско-профилактичког рада и епидемиолошке службе; апотекарски рад; и главни посао – оспособљавање постојећих здравствених ус-

6 МИАВ, ОНО Ваљево – Здравствено одељење ОНО, Извештај о епидемији трбушног тифуса у Ваљеву од 13. децембра 1944, кут. инв. бр. 1

7 Исто, исто, Исплата посмртне плате удови Бојани, поч. Крстивоја Жарковића, дел. бр. 349/45, кут. инв. бр. 1

танова и оснивање њихове мреже. Организација рада подељена је на четири групе послова.⁸

1. *Орџанизација Саниџејскоџ одсека ОНО* (од 1. јануара 1945. носи назив Здравствено одељење ОНО) и обезбеђивање кадрова поверена је др Василију Јовановићу, који је у исто време био и референт одсека. После пар месеци на његово место је дошао др Дејан Орлић. Задатак референта, касније повереника, био је да руководи целокупном здравственом службом у Ваљевском округу и врши надзор на спровођењу свих потребних мера у погледу лечења, чувања и здравствене заштите грађанства предвиђених постојећим прописима. И при среским НО у здравственим одсесима лекари су обављали послове референата. Санитети су формиран и при организацијама АФЖ и УСАОС. Да би се побољшао стручни рад одржавани су курсеви за болничаре. Први обучени болничари ушли су у састав Војног санитета I пролетерског корпуса и радили су на терену ради организације цивилних и војних санитета. Планирано је отварање санитетске школе у Ваљева коју би похађали омладинци до 25 година старости из целог округа, и то само они који се добровољно пријаве.

2. *Хиџијенско-профилакијички рад и хиџијенска служба* остваривана је кроз мрежу станица за дезинфекцију и депедикулацију у Округу (Ваљево, Уб и Обреновац). Тамо где нема станица (Мионица, Ваљевска Каменица и неке удаљене општине) дат је предлог да се отворе купатила и коморе за уништавање вашију топлим ваздухом. Препоручено да у местима где се врши прихват војника, а нема купатила, направи тзв. „српско буре“. Овом службом руководио је др Панта Јанковић.

Из самог рада санитарно-епидемиолошке службе, а на основу архивске грађе, може се закључити да је била веома добро организована, не само на нивоу Ваљевског округа, него и Републике. Служба је била у обавези да шаље 10-дневне извештаје о кретању заразних болести свим суседним окрузима и центру у Београду за: пегави тифус, трбушни тифус, шарлах, дифтерију, црвени ветар, менингитис, тетанус, гонореју, луес, полиомелитис и још нека заразна обољења.

3. *Усџанове*

Народна болница у Ваљеву била је смештена у два павиљона, а остале зграде су биле узете за потребе војске. Имала је само хирурга и интернисту, а био је потребан гинеколог.

---

8 Исто, исто, Извештај о раду Санитетског одсека ОНОО Ваљево од оснивања до 31. октобра 1944, и Извештај о раду Санитетског одсека ОНОО, од 27. новембра 1944, кут. инв. бр. 1

Народна амбулантија у Ваљеву налазила се у згради која је била приватно власништво др Радомира Раце Стефановића.⁹ Зграда је одговарала потребама амбуланте и имала је интерно, кожно-венерично, бактериолошко, хемијско и рентгенолошко одељење, затим зубну станицу, превијалиште и антитуберкулозни диспанзер. Није имала очног лекара, ни педијатра. До 31. октобра прегледано је 5.100 пацијената, а до краја године прошло је 13.000 лица, просечно дневно око 170. У зубној станици радио је др Бранко Д. Даниловић – Кеслер, и само у току децембра 1944, било је 596 пацијената, односно 319 војника и 277 цивила (вађење зуба, лечење и пломбирање, репаратуре, чишћење каменца, санирање парадентозе и израда протеза).¹⁰ Радом Народне амбуланте руководила је др Милица Иванишевић.

Од постојећих предратних домова народног здравља или здравствених станица у среским местима и већим местима Ваљевског округа формиране су *среске народне амбулантије* или *народне амбулантије*. Скоро све народне амбуланте основане су 1944: у Ваљевоу 25. септембра, Мионици 13. октобра, Убу 24. октобра, Ваљевској Каменици и Обреновцу 18. октобра, а у Лајковцу је почела са радом 1. јануара 1945. године. Иначе, амбуланта у Лајковцу израсла је из Здравствене станице Лајковац, односно амбуланте Удружења здравствених општина. Рад у амбулантама био је подељен по специјалностима лекара са којима се располаже. Народна амбуланта у Обреновцу имала је интерно, дечје, кожно-венерично и превијалиште. У њој су радила три лекара. У исто време, привремено је отворена прихватна болница која је имала 75 постеља. Обе установе биле су смештене у једној згради. Колубарски и Подгорски срез имали су само по једног лекара. Кроз амбуланту у Мионици прошло је 1.230 лица. Народне амбуланте у ваљевској Каменици и Убу врло су слабо радиле, тако да су имале само по око 100 пацијената. Укупно, у амбулантама Округа у 1944. години прегледано је преко 16.000 лица. Прегледи и лечење је, „за сада“, у народним амбулантама био бесплатан.

4. *Апотекарски рад* поверен је апотекару Едхему – Еди Бузаљку. При Народној болници образована је народна апотека која је снабдевала народну и војну болницу и народне амбуланте са лековима на целој територији Округа. Лекове су преписивали лекари у народним амбулантама, издавани су бесплатно сиромашним лицима, а трошкове су

9 Др Радомир Стефановић купио је кућу у првим деценијама 20. века, од потомака Гребенчанин Михаила, адвоката у Карађорђевој (некад Обилићевој) улици и отворио Санаторијум.

10 МИАВ, ОНО Ваљево – Здравствено одељење ОНО, Извештај о раду зубне амбуланте за децембар 1944, кут. инв. бр. 1

сносили народни одбори општина. Апотека је располагала са врло скромним залихама, а снабдевање лековима и санитарским материјалом је било отежано.

***

Пажљивом анализом извештаја из 1945. године може да се сагледа укупна слика здравственог стања становника Ваљева, али и Ваљевског округа. Најчешће, била су обољења тзв. социјалних болести, забележена код великог броја становника што се објашњава рђавим хигијенским приликама, лошим условима живота и рада и лошим материјалним стањем. Биле су то директне последице тек завршеног рата.

Највише је било оболелих од тубркулосе, запаљења плућа и плућне марамице и обољења бронхија. Њихов број је био у сталном порасту. И код одраслих и код деце, у првој половини 1945, на интерном одељењу Народне амбуланте извршено 4.805 прегледа, а код 1.235 лица дијагностиковане су болести органа за дисање. Овако велики број оболелих могао је и да се очекује имајући у виду ратно изгладњивање, нехигијенски живот, претрпљене страхове и страхоте, породичне трагедије и друго.

У првој половини 1945, од кожно-венеричних болести боловало је 720 лица (446 мушкараца и 274 жене). Највећи број односио се на борце између 20 и 30 година. Нажалост, један од извора заразе, проституција, била је у порасту „тј. сваким даном је све више жена које се одају тој тзв. слободној љубави“.¹¹

У Ваљевоу је код деце запажена неухрањеност и заосталост у физичком развоју.

Приличан број жена имао је оболеле гениталне органе, што се везује за честе побачаје које су, у већини случајева, оне саме вршиле или нестручна лица. Апеловало се на законском ограничењу побачаја због нарушеног прираштаја условљеног ратним приликама.

Због свега наведеног, Санитетски одсек, односно Здравствено одељење ОНО интензивно је радило, осим на нормализацији стања, и на проширењу делокруга рада постојећих здравствених установа али и организовању нових установа.

Санитетски одсек ОНО Ваљево¹² доставио је, средином јануара 1945. године, распис среским санитарским одсесима, у којем се апелује на добровољно давање крви. У тексту се наводи да рат још увек траје, да

---

11 Исто, исто, Годишњи извештај о раду Санитетског одељења ОНО Ваљево и здравствених установа у Округу ваљевском, дел. бр. 1890, од 21. децембра 1945, кут. инв. бр. 3

12 Исто, фонд: А.1.5.77. Народни одбор општине Славковица – Славковица 1944-1955, Распис Санитетског одсека ОНО Ваљево, од 12. јануара 1945, кут. инв. бр. 40

гину најбољи синови у борби против фашизма и да наши храбри борци заједно „са браћом Црвене Армије, свакодневно проливају своју крв“; да има доста тешких рањеника и да им хитно треба крв. Нажалост, нема добровољних давалаца крви и да је:

„Жалосна је али истиница чињеница да Ваљево и цео ваљевски округ по давању крви стоји на последњем месту у целој држави, јер је за два месеца од како постоји у Ваљеву Институт за трансфузију крви – јавило до данас свега 54 добровољних давалаца крви...

...У Ваљеву су браћа Руси основали Институт за трансфузију крви, који је снабдевен са најмодернијим апаратима за узимање и конзервирање крви. Сада је тај и Институт предат нама и налази се у Карађорђевој улици – Санаторијум др Раце Стефановића, где се свакодневно врши упис добровољних даваоца“.

На крају, препоручује се да се распис прочита на јавном скупу и народу скрене пажња.

У свим амбулантама Округа основана су одељења за заштиту деце и матери.

Здравствене установе на територији Ваљевског округа у периоду 1945-1947.

У целом округу радиле су само две болнице – у Ваљеву и Обреновцу. Зато је, крајем 1944, основано и „прихватилиште“ (болница) у Забрежју¹³ које је било под контролом и вођством цивилног санитета, за тријажу, преглед, депедикулацију, купање и превежање рањеника. Окружна (заразна) болница у Ваљеву лечила је војнике и грађане који су у 1945. провели 28.000 болесничких дана. Болница у Обреновцу била је до 1. јула 1945. војно-грађанска у којој је проведено око 5.000 болесничких дана.

Ипак, током 1945. године здравствено стање становништва се поправља, као и рад здравствених установа о чему најбоље говоре подаци о броју прегледа у народним амбулантама у Ваљевском округу. Народна амбуланта у Ваљеву извршила је 70.000 прегледа од којих је 40.000 бесплатно; амбуланта у Обреновцу 20.000 прегледа (7.000 бесплатно), Уб 10.000 (4.000), Мионица 5.000 (2.000), Каменица 4.000 (2.000) и амбуланта у Лајковцу обавила је 5.000 прегледа од којих је 2.500 било бесплатно. Што се тиче особља, на једног лекара долазила су четири болничара.

13 Исто, ОНО Ваљево – Здравствено одељење ОНО, Годишњи извештај о раду Санитетског одељења ОНО Ваљево и здравствених установа у Округу ваљевском, дел. бр. 1890, од 21. децембра 1945, кут. инв. бр. 3

Градски народни одбор ВАЉЕВО

Окружна болница (Државна болница) – Ваљево

Окружној болници у Ваљеву су 1945. враћени павиљони коришћени за војну и заразну болницу; дограђен је хируршки павиљон и отворено грудно одељење. Имала је 34 просторије за болеснике, 12 помоћних просторија, 3 канцеларије, 1 стан за лекара и 5 станова за остало особље. Капацитет болнице је повећан на 160 постеља. Број лекара и стручног особља био је задовољавајући. Радило је 5 лекара и апотекара, 10 болничараки и нудиља, 14 помоћног особља, 7 чиновника. Управник болнице био је др Милан Николић, који је уједно био и шеф интерног одељења. Што се тиче опреме и лекова, с обзиром на још увек присутне тешкоће, болница је била добро снабдевена. Хируршко одељење је оскудевало у санитетском материјалу, па су завоји и газе морали да перу. Недостајало је постељине и ћебади.

Исхрана болесника је била „незадовољавајућа“. Преласком на наплату болничких услуга, финансирање из буџета општине и добијање хране путем добровољних прилога, исхрана болесника је побољшана. Средином 1945, све болнице на територији Србије добиле су допис, односно јеловник,¹⁴ од Министарства народног здравља НР Србије, где пише да „за исхрану болесника и болничког особља треба обезбедити три obroка дневно и то:

1. За доручак једна од ових порција хране: млеко, бела кафа, црна кафа, зајржена чорба, качамак, сир обичан или качкавал, њекмез, сува сланина, мед или буџер.

2. За ручак: суја или чорба са зајршком и једно јело

3. За вечеру: једно јело.“

Уз јеловник приложена је и таблица за припремање појединих јела и на крају пише да „исхрана болесника и болничког особља по овом јеловнику кретаће се у границама одобреног буџета. Никакви ванредни кредити у сврху исхране не могу се тражити нити ће се одобравати.“

Иначе, храну су добијали сви запослени у болници по режијској цени (набавна цена намирница, плус 10% за припрему). Под истим условима храну су могли да добијају и чланови породица управника, економа, техничких чиновника и магационера. У току радног времена лекари и болничко особље имали су бесплатну храну али без права изношења ван болничког круга. Особље које је имало бесплатан стан у болници добијало је бесплатно огрев и осветљење.

14 Исто, исто, Допис – јеловник, од Министарства народног здравља НР Србије, дел. бр. 484/45, од 12 јула 1945, кут. инв. бр. 2

Павиљони бив. Грађанске, односно Народне болнице. Сада се у тим објектима налази Архив.

И поред почетних резултата, крајем 1945, управник болнице констатује да је, стање зграда и инвентара, снабдевање лековима и санитарским материјалом, исхрана пацијената и наплата болничких трошкова у Државној болници у Ваљеву, незадовољавајуће. „За инвентар се може рећи да га уопште нема, а уколико га и има толико је дотрајао да је за расход. Једноставно, све што је ваљало однео је окупатор и што су у току ослободилачког рата (мисли се на период ослобађања Ваљева – септембар 1944 – *џрим. аутора*), од једне направљене две болнице ЈА. Ова болница поседује нову болничку зграду од 300 постеља, коју привремено заузима Војна болница ЈА (тзв. Руска болница). Када би се ова зграда вратила било би решено питање болничког простора, отварање нових одељења и проширење постојећих. За бив. градску болницу предвиђено је 116 постеља, а има 132, од којих војска заузима 50, а 82 постеље цивили.“¹⁵

Болница је током 1946. користила четири павиљона и располагала је са 160 постеља, а требало је да има између 250-300. Све постеље су искоришћене 100%, па се дешавало да су и по два болесника смештена у једну постељу. Оскудевало се у рубљу и понекад болесник није могао да се пресвуче. Од УНРЕ је добијено 200 комплетних постеља и делимично су задовољене потребе. Рад је организован кроз пет одељења: хируршко (шеф др Радомир Стефановић, који је у исто време био и управник болнице) са 40 постеља, гинеколошко (др Благоје Стамболовић) – 24, груд-

15 Исто, исто, Извештај – подаци о здравственим приликама и здравственим установама у Ваљевском округу. дел. бр. 1749, од 7. децембра 1945, кут. инв. бр. 2

но (др Сава Љубисављевић – био је шеф и Антитуберкулозног диспанзера) – 16, заразно (др Маргита Пауновић) – 40, и пријемно одељење са 6 постеља. Унутрашње одељење почело је да ради у јуну 1946. године, по изласку војске,¹⁶ а шеф је био др Лудвик Бенечини, као и дечје одељење, којим је руководио др Рајко Ненадић (радио је и у Народној амбуланти, и др Коцић Анђелија). Болничка апотека оскудевала је у појединим лековима, а за њен рад одговарала је фармацеут Драга Зафировић-Илић. Болница је имала је рендген и дезинфекциони апарат. Стари рендген-апарат се често квариио и није радио, а новокупљени био је још увек у Београду на склапању. Сваки павиљон имао је по купатило. У болници је, те године, радило 42, од тога су 4 лекара опште праксе, 3 лекара специјалисте, 2 бабице, 3 сестре нудиље, 8 болничара-ки, 1 апотекар, административног особља 7 и осталог помоћног особља 14. Квалитет хране је био добар и настојало се да се болесницима припрема што разноврснија храна. У болници је лечено 1.547 лица, а у амбуланти је извршено 6.694 прегледа. Обављено је 428 већих и 200 мањих операција. Превијалиште је примило 2.154 лица, било је 22 стављања у гипс, 118 акушерских интервенција и 207 порођаја. Уз извесне недостатке рад у болници се 1946. године¹⁷, одвијао доста добро.

Почетком 1947, гинеколог и дечји лекар, болнице поднели су писмени предлог, са израђеним статутом, о отварању Дома за заштиту незбринутих мајки и одојчади.

Средином јануара од Министарства народног здравља НР Србије стигло је обавештење о ценама текстилних артикла за здравствене установе, које морају имати у виду да ли су и колико планирале у свом предлогу буџета за 1947. годину за ову ставку. Рачунајући по дужном метру тканина за рубље коштала је 30 динара, за постељну 60, за женске хаљине 30; пешкири по комаду 30 динара, а ћебад – прекривач по комаду 400, док су памучне чарапе по пару биле 25 динара.¹⁸

Антитуберкулозни диспанзер

Министарство народне одбране је на основу добијених извештаја маја 1945. у циљу спровођења антитуберкулозне борбе у војсци, а у договору са Министарством народног здравља за Србију, решило да се

---

16 Исто, исто, Подаци о Државној (народној) болници у Ваљеву, дел. бр. 1276, од 6. августа 1946, кут. инв. бр. 5

17 Исто, СО Ваљево, Извештај о раду Повереништва за народно здравље ГНО Ваљево за 1946. годину, кут. инв бр. 158

18 Исто, ОНО Ваљево – Здравствено одељење ОНО, Обавештење, дел. бр. 2382, од 21. јануара 1947, кут. инв. бр. 10

„за потребе антиптибуеркулозног диспанзера, као зрудног одељења у кругу бивше бановске болнице у Ваљевоу у згради одређеној за заразне болеснике отвори антиптибуеркулозни диспанзер и зрудно одељење за потребе војске и цивила. Диспанзер, као и зрудно одељење водиће др Сава Љубисављевић, ...рентген за диспанзер и одељење узеше се из Војне болнице у Ваљевоу.“¹⁹

Крајем исте године, Државна болница извештава да је стање у болници незадовољавајуће јер војна болница заузима заразно одељење, цео павиљон интерног одељења и половину грудног. *„Услед тога ова болница нема уопште интерно одељење, а Антиптибуеркулозни диспанзер са рентгеном смештен је у једном делу (управо у три собе) Хируршког одељења.“²⁰*

Антитуберкулозни диспанзер у почетку 1945. године није радио, због болести лекара, па је отворено грудно одељење у кругу Грађанске (окружне) болнице. Тачан број болесника не може да се утврди, али се поуздано зна да је сваки други умирао. Они су кратко време лечени инјекцијама калцијума (тако се у то време лечио ТБЦ), и то на интерном одељењу, док их је било. Веома тешко су набављане. Диспанзер је био „смештен примитивно“ у две собице испред рентген апарата на хируршком одељењу Окружне болнице. Велика пажња се поклањала превентиви – саветована је појачана исхрана и бољи услови становања. За лечење ТБЦ пресудно је било рано откривање. У периоду јануар – мај 1945. лечено је 212 пацијената од туберкулозе, док је наредне 1946, само у јулу, у диспанзеру прегледано 1.327 болесника.²¹

Маја 1946, синдикалне подружнице при здравственим установама организовале су и узеле учешће у првомајском такмичењу. Од здравствених радника, на територији Ваљевског округа, проглашени су за ударнике и награђени са новчаном наградом по 1.000 динара, др Сава Љубисављевић и Сретен Томић, бравар и дезинфектор.²² За једног од ударника у образложењу пише:

„1. Друг др Сава Љубисављевић, шеф зрудног одељења Окружне болнице у Ваљевоу и шеф антиптибуеркулозног диспанзера у Ваљевоу. Именовани је се у свом свакодневном раду на сузбијању туберкулозе савесно заузимао, не жалећи труд у времену рада, а ипак исто и прековремено, ипак да је у току овог такмичења постигао у свом раду велике резултате.“

19 Исто, исто, Решење Министарства народне одбране, дел. бр. 592/45, од 28. маја 1945, кут. инв. бр. 1

20 Исто, исто, Извештај – подаци о здравственим приликама и здравственим установама у Ваљевском округу. дел. бр. 1749, од 7. децембра 1945, кут. инв. бр. 2

21 Лист „Напред“ бр. 83 из 1946.

22 МИАВ, ОНО Ваљево – Здравствено одељење ОНО, Подаци о проглашеним ударницима, дел. бр. 1458, од 17. августа 1946, кут. инв. бр. 5

Поред овога рада, именовани је често одлазио на терен са саниитарским екипама, указујући лекарску помоћ ширим народним слојевима, радном свету села, где је ипак улазио сав свој труд, не штедећи себе у раду.“

Народна амбуланта – Ваљево

Народна амбуланта у Ваљеву образована је, 25. септембра 1944²³, и била је смештена у приватној згради др Радомира Стефановића, од 19 просторија (7 ординација са 7 чекаоница, једна канцеларија и помоћне просторије) које су одговарале потребама амбуланте.²⁴ Народна амбуланта у Ваљеву, крајем 1945. имала је одељења: за малу хирургију, бактериолошко, кожно-венерично, интерно, антирабично, зубно, хемијско и дечје са саветовалиштем. Просечан број амбулантних прегледа кретао се месечно око 5.000, док је у 1945. години смањен на половину. Наиме, извршено је 41.275 прегледа приликом којих је регистровано 648 случајева туберкулозе плућа, других форми туберкулозе – 568, заразних болести – 1.068, венеричних обољења – 61, шуге – 255, осталих болести – 12.799, извршено је 13.442 хируршких интервенција и 12.731 серо-бактериолошка и лабораторијска анализа.²⁵ Амбуланта није имала апарат за дезинсекцију и депедикулацију.

Редовно је вршена санитарна контрола (обилажење, преглед) јавних локала, школа, зграда у којима су смештене разне установе, приватних зграда за становање, радничких станова и колонија, свих дворишта, тргова и улица и предузећа у Ваљеву. Такође, у амбуланти вршена је анализа узорака, преглед вода, теренски рад на сузбијању зараза, прегледи намирница са пијаци („иако је то обавеза градског хемичара”, односно градске санитарне инспекције) и то најчешће намирнице „које могу бити фалсификоване“ – алева паприка и млеко. „Алева паприка која се продаје на овдашњој пијаци сва је фалсификована“. Исто тако, у бактериолошко-хемијској станици, октобра 1944, затим фебруара и поново августа 1945, амбуланта за кожно-венеричне болести вршила је преглед лица запослених на преради и производњи животних намирница. Извршено је 400 прегледа и установљени случајеви оболелих од гонореје, забележен је 1 случај од секундарног сифилиса и 37 случајева од хатентичног луеса. Гледано по професијама, највећи број

---

23 Исто, исто, Извештај – подаци о здравственим приликама и здравственим установама у Ваљевском округу, дел. бр. 1749, од 7. децембра 1945, кут. инв. бр. 2

24 Исто, исто, Попуњени обрасци о здравственим установама у Округу за 1946, од 24. фебруара 1947, кут. инв. бр. 10

25 Исто, исто, Извештаји о раду здравствених установа на територији Ваљевског округа у 1945, кут. инв. бр. 7

је кафеција. Екипа кожно-венеричног одељења, у циљу сузбијања и проналажења оболелих од сифилиса, вршила систематске прегледе становника и три пута је излазила на терен у села. Иначе, у току 1945. забележене су следеће заразне болести: луес – 2.416, гонореја – 1.528, улкус моле – 20, шуга 972, и друге кожне болести 6.420.²⁶

При Народној амбуланти у Ваљево највише посла имало је превијалиште и интерно. За прва четири месеца 1945. године у амбуланти је прегледано 8.042 болесника.²⁷ У новоотвореном дечјем одељењу прегледано је 2.249 деце (болесне 1.604, саветовалиште 645). На хируршком одељењу превијено је 2.784 лица. Од овог броја 45 лица имало је повреде нанете ватреним оружјем, већином услед несретног случаја или несмотрености код деце.

У другој половини 1945. и првој половини 1946. прегледано је око 50.000 пацијената (месечно око 4.000 – нпр. само је у априлу 1946. прегледано 5.115 лица).²⁸ Амбулантни прегледи и лечење су вршени на одељењима: интерном, хируршком, антирабичном и кожно-венеричном, као и у другој станици, бактериолошко-хемијској, где је вршена анализа узорака, преглед воде и теренски рад на сузбијању зараза.

Већ у 1946. години рад у Народној амбуланти био је отежан због малих и недовољних просторија, а прилив болесника је био велики. Указивало се на потребу изградње зграде за Народне амбуланте, што би омогућило отварање и дечјих јаслица у граду. Била је опремљена потребним инвентаром, али је недостајало медицинских уређаја (шприцева, микроскоп, мали електрични фрижидер, електрични термостат, сонда за испирање стомака и друго). Апотека је била прилично добро снабдевена. У амбуланти је 1946. године било 15 запослених, од којих је 5 лекара (др Симеуновић Радоје, др Урошевић Милорад, др Филиповић Милена, др Драшкоци Јелисавета, др Туцовић Зорка), бабица, сестра нудиља, 2 болничара-ке, дезинфектор, два административна радника, и 3 помоћна лица. Просечно је у 1946. години месечно обављано око 4.500 прегледа. На крају 1946, према евиденцији, обављено је 60.257 амбулантних прегледа, од којих је дијагностиковано „осталих болести“ – 20.037, а у посебној колони издвојени су подаци за болести туберкулозе и венеричне болести. Туберкулоза је забележена код 726 особе, гонореја код 525, сифилис – 1.168, шуга код 6.519. Недостајао је стручни квалификовани кадар – лекар интерниста, зубар и

26 Исто, исто, кут. инв. бр. 7

27 Исто, исто, Извештај о раду Народне амбуланте ОНО у Ваљево, од 1. јануара до 1. маја 1945, кут. инв. бр. 2

28 Исто, исто, Подаци о Народној амбуланти ОНО у Ваљево, дел. бр. 1370, од 19. августа 1946, кут. инв. бр. 5

техничар. Рад дечјег одељења био је све бољи и радом саветовалишта обухваћено је 95% деце узраста до 12 година или 1.928 деце. Саветовалиште за труднице је такође обухватило скоро све труднице у граду – 221. Управник Народне амбуланте била је др Перишић-Иванишевић Милица.

Саветовалиште за мајере и децу у Ваљеву, као део Народне амбуланте, почело је да ради 1. марта 1945. и до краја године посетило га је 357 мајки и 204 деце, од којих је 64 одојчад. Већ наредне године у саветовалишту за одојчад обављено је 2.396 прегледа. Радило је два пута недељно, после подне. Сваки пут, поред прегледа, одојчад су мерена и давани савети мајкама за даљу негу (правилна хигијена и исхрана), све у циљу спречавања штетних предрасуда и навика. У саветовалишту су радила два лекара, 1 сестра нудиља и 1 дечја неговатељица.

Школска поликлиника у Ваљеву, организована је при Народној амбуланти и радила су два лекара, сестра нудиља и болничарка. У 1945. години обављена су 3.904 систематска прегледа. Откривене су разне болести, као 6 туберкулоза плућа, 4 костију и 52 осталих форми туберкулозе, код 125 – шуга, других заразних болести 174, осталих болести 305, а процентуално, вашљивост је евидентирана код 5% ученика. Наредне, 1946. извршен је систематски преглед 7.686 ученика.

Зубна станица (амбуланта)

Шеф зубне станице Подручне војне болнице у Ваљеву био је др Бранко Д. Даниловић – Кеслер (пре рата приватни зубар у Ваљеву). Само у току децембра 1944, било је 596 пацијената, односно 319 војника и 277 цивила (вађење зуба, лечење и пломбирање, репаратуре, чишћење каменца, парадентоза и израда протеза).²⁹ Потом је др Кеслер распоређен на зубно одељење Народне амбуланте.

У Ваљевском округу Зубна станица (амбуланта) је отворена у Ваљево, тек 24. децембра 1946. године.³⁰ Иако је набављен материјал за поправку и прављење зуба, Зубна станица у Ваљеву није могла да врши све услуге, јер је мотор за прављење вештачких зуба био у квару, што је изазивало незадовољство пацијената, а предузеће „Крушик“ није било у могућности да мотор поправи.

Током 1946. у читавом округу био је свега један зубни лекар у државној служби који је у истој години службено премештен у Београд. Хоноарно, у Зубној станици у Ваљеву радила је др Орлушић Христина. Иначе, у Округу радила су још тројица дентиста, али у приватној служби.

---

29 Исто, исто, Извештај о раду зубне амбуланте за децембар 1944, кут. инв. бр. 1

30 Исто, исто, Извештај о раду зубних амбуланти у 1946, дел. бр. 290, од 24. јануара 1947, кут. инв. бр. 10

Само за најнасељенија места, Ваљево – око 17.000 и Обреновац – око 7.000 становника са постојећим кадром и опремом није могло да се да се ради на „на асанацији зуба“, нарочито код деце. Дентиста у Обреновцу прегледао је зубе деци у Дечјем дому у Забрежју, али систематског рада и лечења зуба није било. Исто је важило и за приватне дентисте у Ваљеву.

Апотеке

У Ваљеву су, у периоду 1944-1947, постојале 4 апотеке³¹, једна државна при Окружној болници, чији шеф била Зафировић – Илић Драга, магистар фармације и три приватне: Јосифа Прикелмајера и Едхема Бузаљка, Туцовић М. Светозара и Тадић М. Петра, сви магистри фармације.

***

Ваљево, привредни центар Округа, имало је највећи број радника, па је, 1945. године, отворена амбуланта у фабрици Вистад (касније Крушик, због тога што су радници фабрика и рудокопа „били једно време без лекарског осигурања“. Сви грађани су до 20. фебруара 1945. имали бесплатне прегледе и лекове, када је донет ценовник, по којем су бесплатне прегледе лекове и даље користили само сиромашни грађани, припадници војске и народне милиције.

Амбуланта предузећа Крушик, и по простору и хигијени и по резултатима, била је једна од најбољих здравствених установа у граду. Радила је преко целог дана, иако је имала само једног лекара. Током 1946. извршено је 7.646 прегледа, 60 хируршких интервенција, 2.150 преврјања и дата је 251 инјекција. У оквиру предузећа радиле су дечје јасле у којима је смештено 45 деце, чију негу и исхрану је контролисао дечји лекар.

Здравље запослених и услови рада били су посебна брига и огранак здравствене службе. *Окружни санитарни инспекторат* формиран је 1946. године.³² Вршио је непосредну контролу у циљу унапређења услова рада запослених, надзор над свим гранама производње и промета животних намирница. На предлог Министарства народног здравља за шефа инспектората постављен је Милутин Николић, лекарски помоћник, због недостатка лекарског кадра.

Иако се социјално-здравствена брига према запосленима одвијала без застоја, организационо је ојачала ступањем на снагу Закона о соци-

31 Исто, исто, Подаци о апотекама и дрогеријама и њиховом особљу, 1946, кут. инв. бр. 7

32 Исто, исто, Подаци о Здравственом одељењу, од 24. септембра 1946, кут. инв. бр. 6

јалном осигурању радника, 1. јануара 1947. године.³³ Сви осигураници су имали право на лекарску негу, обезбеђивана су новчана давања у случају болести, исплате породичних боловања и дечјих додатака. Ове исплате су вршене уредно.

Срески народни одбор КАМЕНИЦА

Среска народна амбуланта у Каменици почела је са радом 18. октобра 1944. и имала је само одељење опште медицине у којој је радио само један лекар. Била је смештена у приватној згради у добром стању. Зграда није одговарала потребама амбуланта и имала је две недовољне просторије. Такође, није имала инвентара, а медицински уређаји су „готово сви однесени за време окупације“. Просечно, у првој половини 1946. године, месечно је обављано око 280-300 прегледа и до краја године било је 3.413. Највише оболелих је било од туберкулозе – 117 и шуге 99.

Послове среског лекара и референта среског санитета обављао је др Драгутин (Радомира) Јелић.

Јелић др Драгутин, водио је приручну државну апотеку (право за држање „ручне апотеке“ стекао је 1925. године).

Срески народни одбор МИОНИЦА

Среска народна амбуланта у Мионици формирана је 13. октобра 1944. и била је смештена у приватној згради за коју је годишње плаћана закупнина од 1.200 динара, а имала је собицу са чекаоницом. Није одговарала потребама амбуланта. Амбуланта је имала само одељење опште медицине. Од медицинског инвентара недостајале су основне ствари, па је срески лекар и референт среског санитета Мионица др Михајловић М. Љубивоје, молио да се набави један гинеколошки сто („макар од дрвета“) за прегледе, стаклени ормар за инструменте и лекове, умиваоник, сто са фиокама, две клупе за чекаоницу, 6 столица. Приручна апотека је добро снабдевена.

Према извештају о раду Санитета Среза колубарског Мионица у периоду, од октобра 1944. до маја 1945³⁴, у Народној – гарнизонској амбуланти прегледано је, превијено, упућено на болничко лечење и друго: 1944. године 1.574 војника и грађанина, у 1945 (2.503 војника и

---

33 Снежана Радић: Одељење за радне односе ОНО Ваљево 1946. и 1947, Гласник МИАВ бр. 31, Ваљево 1997, стр. 276. и 277.

34 МИАВ, ОНО Ваљево – Здравствено одељење ОНО, Извештај о раду среског санитета у Колубарском срезу, 1945, кут. инв. бр. 4

528 грађанина) – укупно 4.605 лица. У 1945. години забележена су 22 случаја од акутних заразних болести, од којих је 13 пегави тифус (6 укућана у дому Радисава Лукића из села Кључ), док су остали били појединачни и у разним селима среза. Заразе су донете са стране (обилазак деце на фронту или у затвору Озне у Ваљеву). Захваљујући сеоским хигијеничарима пегавац је одмах сузбијан при свакој појави. Тако је у цветановачкој општини у три села одмах извршена депедикулација свих зграда где су забележена 4 случаја пегавог тифуса.

У периоду 1. јула до 31. децембра 1945. обављено је 3.028 прегледа, а у првој половини 1946 – 1.600.³⁵ Од туберкулозе је, 1946, боловало 48 лица. Преглед је обављао лекар у сарадњи са болничарком.

У Мионици је постојале су две апотеке: среска аптека при Народној амбуланти у којој је радио Бранковић М. Драгобрат, апотекар – магистар фармације и приватна аптека Поповић М. Косте, апотекара. За Банковић М. Драгобрата, у персоналном картону написано је да је рођен 23. септембра 1902. у Мионици, да је провео 14 година на пракси, а од 14. децембра 1944. добровољно ради као апотекар у Народној амбуланти СНО Мионица (у напомени пише: „Нема бирачко право“).

Срески народни одбор УБ

Народна амбуланта у Убу образована је 24. октобра 1944. која је од оснивања, па до почетка 1947, од особља имала само једног лекара др Банковић М. Милосава, који је обављао све послове (прегледе, кућне посете, предавања и друго) и био шеф амбуланта. На дужности среског санитетског референта био је др Вучковић Драгослав. Амбуланта се налазила у згради од две просторије која је била државно власништво и имала је само одељење опште медицине. Није имала инвентара (столица), као ни медицинских уређаја. Амбуланта није имала ни приручну апотеку. У току 1945. извршено је 3.738 прегледа и том приликом регистрована су 184 лица оболела од туберкулозе, 27 од заразних болести, 148 од венеричних, а 3.379 имала су остале болести.³⁶ Просечно, месечно је обављано 500-600 прегледа пацијената. У току 1946. прегледано 4.093 лица. Број оболелих од туберкулозе и гонореје био је скоро идентичан, 21, односно 22. Шугу је имало 138.

35 Исто, исто, Подаци о Среској народној амбуланти у Мионици, дел. бр. 1370, од 6. августа 1946, кут. инв. бр. 5 и кут. инв. бр. 10

36 Исто, исто, Извештаји о раду здравствених установа на територији Ваљевског округа у 1945, кут. инв. бр. 7 и попуњен образац од 14. августа 1946, кут. инв. бр. 10

У Убу је постојала једна приватна апотека Јевтић Ј. Тоше, магистра фармације.

Народна амбуланта у Лајковцу почела је са радом 1. јануара 1945. и имала је одељење опште медицине. Била је смештена у приватној згради и користила је две просторије које су биле у добром стању. Није имала инвентара, медицинског инструментарија, ни приручну апотеку. Али, зато је била једна од ретких амбуланти (имала је месни карактер) која је имала троје запослених: лекар – др Банковић Милосав, бабица – Добрила Стефановић и сестра нудиља – Грковић Милка. Просечно, у првој половини 1946, обављано је месечно око 120 прегледа.³⁷ На крају године било је 3156 амбулантних прегледа. Највише је било дијагностиковано „осталих болести“ – 519, а туберкулоза је откривена код 21 лица, гонореја код 7, шуга код 55, остале заразне болести 21 и друге. Др Банковић М. Милосав био је задужен за обилазак, преглед и лечење деце смештене у обданишту (дому) Црвеног крста у Боговађи. Почетком 1947. у дому је било 40 деце. Такође, исти лекар био је управник амбуланта и обилазио је школе, вршио кућну негу, држао предавања. Поједина предавања, као о трудноћи и болестима у трудноћи, у 1946. години држала је бабица Добрила Стефановић.

Андрија П. Кузнецев, магистар фармације, био је власник једине апотеке у Лајковцу од 1933. године.

Срески народни одбор ОБРЕНОВАЦ

Среска народна амбуланта у Обреновцу

Само неколико дана по ослобођењу Обреновца, 18. октобра 1944, по наређењу ОНОО Ваљево основана је Народна амбуланта у Обреновцу, са одељењима: интерно, одељење мале хирургије, дечје, маларично и кожно-венерично. За рад у амбуланти ангажовани су сви месни лекари и за кратко време успели су да ову установу популаришу и „да прикажу народу да је ова установа створена за народ, тј. најшире слојеве којима је до тада често лекарска помоћ била неприступачна. У амбуланти је, за два месеца 1944. обављено 8.842 прегледа”.³⁸

У прво време, била је смештена у неподесним просторијама, да би касније била премештена у зграду болнице, у чему је велику помоћ пружио НОО Обреновац.³⁹ Зграда, доста руинирана, имала је шест просторија:

---

37 Исто, исто, Попуњен образац, од 19. августа 1946, кут. инв. бр. 10

38 Исто, исто, Извештај среског санитетског референта у Обреновцу о раду здравствених установа од ослобођења до 20. децембра 1944, кут. инв. бр. 1

39 Исто, исто, Попуњени обрасци о здравственим установама у Округу за 1946, од 24. фебруара 1947, кут. инв. бр. 10

чекаоницу, собу за преглед, канцеларију и две просторије које су служиле за становање особља. Просторије су одговарале потребама амбуланте. Требало је да се прошири за рад антитуберкулозног диспанзера. Чистоћа просторија је била примерена, што се није могло рећи за двориште амбуланте, поготову у зимским месецима. Није имала довољно ни уређаја, ни медицинског инвентара, апотека, такође није била добро снабдевена. Ипак, у амбуланти је просечно месечно прегледано око 840 пацијената. Имала је 7 запослених: 3 лекара, бабицу, болничарку, дезинфектора и лаборанта, што је недовољно за територију Посавског среза. Нпр. октобра месеца 1945. у амбуланти су радили доктори: Милица Марковић, Драгољуб Стојшић и Риста Пурић и, дезинфектор Стеван Грубешкић. У амбуланти су, поред грађана, прегледани и лечени оболели немачки и италијански ратни заробљеници на раду при СНО Обреновац. Да би амбуланта несметано радила била су неопходна још два лекара, допуна инвентара, набавка неопходног инструментаријума и санитетског материјала. Просечан број месечних амбулантних прегледа, у периоду 30. јуни 1945 – 30. јуни 1946, био је 1.089 пацијената.⁴⁰ До краја године извршено је 9.798 прегледа. Дијагностиковано је „осталих болести“ – 8378, а посебно су дати подаци о броју оболелих од туберкулозе и венеричних болести. Туберкулоза је забележена код 282 особе и гонореја код 22.

Хируршки и други тешки случајеви су упућивани у Београд или Ваљево. Оболели од туберкулозе плућа, према „последњем наређењу“ Здравственог одељења ОНО Ваљево, достављеном крајем 1946, упућивани су Антитуберкулозни диспанзер у Ваљево „што изазвало негодовање болесника и њихове околине јер су болесници из среза посавског навикли деценијама да иду у Београд у болницу, а ово нарочито што је Београд ближи него Ваљево, што су транспортне прилике повољније, што се мање губи у времену и што је за болесника јефтиније“.⁴¹ Даље, шеф амбуланте, наставља: „Да би болесник дошао у Ваљевску болницу мора његов пратилац да проведе 3 дана на путу, од тога две ноћи у Ваљево, док болесник стигне за непуна два часа до Београда, а пратилац болесника истог дана може да се врати натраг.“ Тражено је да се болесници из Посавског среза омогући лечење и у Београду.

Шеф амбуланте је био др Риста Пурић, истовремено и срески референт санитета, а од маја 1945, лекар и у војно-цивилној болници у Обреновцу, када га мења др Стојшић Драгомир.

40 Исто, исто, Подаци о Среској народној амбуланти у Обреновцу, дел. бр. 1370, од 5. августа 1946, кут. инв. бр. 5

41 Исто, исто, Извештај Среске народне амбуланте у Обреновцу достављен Планској комисији у Ваљево фебруара 1947 дел. бр. 214, кут. инв. бр. 10

Према извештају из јуна 1945. оно по чему се издвајао Посавски срез, који је имао 35.612 становника, је број оболелих од туберкулозе и маларије. Зато је при Народној амбуланти у Обреновцу отворена антималярична станица, „јер је то крај у коме је маларија, после туберкулозе највеће социјално зло”. До тада је регистровано да годишње од туберкулозе оболи око 3.500, а од маларије 5.000 лица. Антималяријска станица у Обреновцу престала је са радом 7. октобра 1945, када је „актом Централног хигијенског завода у Београду Милева Милетић опозвана пошто више нема потребе, за сада.”⁴²

Болница у Обреновцу

Због доласка рањеника са оближњих фронта, уз помоћ среског и општинског одбора у Обреновцу, основана је болница са 60 кревета, која је служила и војним и цивилним лицима. Просечно дневно било је заузето око 40 кревета, што значи да су, за непуна три месеца 1944, пацијенти провели 6.000 болесничких дана.⁴³ У њој су до марта 1945, лежали су искључиво војници оболели од пегавца и нешто рањеника.

Болница у Обреновцу до 1. јула 1945. била је војно-грађанска, број постеља је повећан на 75 постеља, а до краја године на 140, у којима је проведено око 5.000 болесничких дана. Што се тиче инструментарија и намештаја у болници „стање је бедно“ јер је недостајало најнеопходније. И набавка лекова је ишла доста тешко. То један од разлога што није могло да се отвори хируршко одељење, па је претежно служила за смештај оболелих од унутрашњих и заразних болести.

Болница (прихватилиште) у Забрежју основана је 31. децембра 1944, на иницијативу др Дејана Орлића. У почетку прихватилиште је имало 60, а касније је проширено на 200 постеља⁴⁴ и било је под контролом и вођством цивилног санитета. Ту су прихватани рањеници, и док су чекали транспорт, вршена је депедикулација, превијање и ојачавање. О значају ове установе најбоље говори податак да је, само у последња 4 месеца 1945, превијалиште је примило око 15.000 рањеника.

Породилиште среског АФЖ-а у Обреновцу отпочело је рад 23. јуна 1946. године. Налазило се у приватној згради, која је одговарала потребама, и имало је 6 постеља. Није имало довољно инвентара и меди-

---

42 Исто, исто, Месечни извештај о раду Среске народне амбуланте у Обреновцу за октобар 1945, кут. инв. бр. 3

43 Исто, исто, Извештај среског санитетског референта у Обреновцу о раду здравствених установа од ослобођења до 20. децембра 1944, кут. инв. бр. 1

44 Исто, исто, Годишњи извештај о раду Санитетског одељења ОНО Ваљево и здравствених установа у Округу ваљевском, дел. бр. 1890, од 21. децембра 1945, кут. инв. бр. 3

цинског инструментарија, нарочито за „ненормалне порођаје“. Такође, није имало приручну апотеку. Просечно, у првој половини 1946, месечно је обављано око 9 порођаја, а у другој половини године рођено је 56 деце. Скоро две трећине порођаја били су бесплатни, као и брига и исхрана породиља. Порођаје је обављала среска бабица, а по потреби и лекар Среске народне амбуланте. Поред неге, мајке су добиле упутства о правилној нези и исхрани одојчади. Бабица је често пута вршила обилазак породиља и новорођенчади по становима. Сиромашне породиље добијале су по 4 пелене које је обезбедио Црвени Крст. Рад у породилишту је организован тако што ради бабица и лекар (по потреби), „једна другарица нестручна врши дужност болничарке коју плаћа срески АФЖ; благајник и секретар чланица АФЖ (Марија Поповић) ради бесплатно; дужност служитеља, који ради повремено и по потреби, плаћа управа Породилишта АФЖ. Ноћно дежурство у Породилишту врше наизменично чланице АФЖ.“⁴⁵

На територији Посавског среза није било ни једне зубне народне амбуланте. У Обреновцу је радила приватна зубна ординација без помоћног особља, дентисте Јована Марковића. Он је био задужен и за питомце у Дечјем дому у Забрежју код којих је бесплатно вршио вађење зуба, као и поправку кварних зуба. Материјал је набављала управа дома, колико је и кад потребно. Из свега произилази да је било неопходно отворити зубну станицу при Среској народној амбуланти у Обреновцу.⁴⁶

У Обреновцу су постојале две приватне апотеке: Душана Драјића и Стојановић Марка, обојица магистри фармације. По завршетку рата нове власти су секвестрирале апотеку Марка Стојановића коју је „у име државе“ водио Јовановић Д. Ђорђе, мафистар фармације.

Здравствене задруге

Преко здравствених задруга, основаних још пре Другог светског рата, био је организован рад здравствене службе у селима и мањим местима Ваљевског округа.⁴⁷ Постојале су у: Словцу, Горњој Топлици, Славковици, Бањанима, Кадиној Луци, Стублинама и Скели. За време рата задруге у Словцу и Осечини су потпуно уништене. Све задруге су

45 Исто, исто, Извештај о Породилишту среског АФЖ у Обреновцу, дел. бр. 3194, од 23. јануара 1947, кут. инв. бр. 10

46 Исто, исто, Извештај о постојању зубне амбуланте у Обреновцу, дел. бр. 1726, од 24. јануара 1947, кут. инв. бр. 10

47 Исто, ОНО Ваљево – Председништво ОНО Ваљево, Извештај о хигијенско-здравственим приликама у Ваљевском округу, од 17. септембра 1945, кут. инв. бр. 3

имале по неколико стотина чланова из више села. Задругари који су редовно уплаћивали чланарину уживали су право су бесплатне прегледе, а остала лица плаћала су таксу коју би одредиле општине на чијој су се територији задруге налазиле. Располагале су са најнужнијим лековима и основним инструментима. Посебну улогу у раду здравствених задруга имали су сеоски хигијеничари који су завршили санитарске курсеве за хигијеничаре у Ваљеву. Њихов основни задатак је био да воде бригу о чистоћи на селу: да се куће крече, да се што више копају бунари за пијаћу воду, подижу клозети и друго. Сви курсисти су провели по једну недељу на пракси у среским амбулантама. Поједини свршени курсисти добијали су по килограм сумпора да сами направе Флемингов раствор против шуге и лече ђаке основних школа и сељане.

У **Здравственој задрузи села Стублине** радио је избеглица Словенац, др Адо Лошникар, који је вратио у Словенију током јула 1945. Потом је дошао др Александар Констатиновић. Имала је 900 задругара, а делокруг рада је обухватао села: Стублине, Велико Поље, Трстеницу, Бровић, Јошеву, Љубинић, и Грабовац. Сва ова места имала су око 16.000 становника. Задруга је била опремљена најнужнијим инструмента, имала је гинеколошки сто и апотеку.

У **Здравственој задрузи у селу Бањани**⁴⁸ радио је др Вељко К. Боцић. Сачуван је попис медицинског инвентара: рентген апарат (неисправан), солукс апарат (без сијалице), гинеколошки сто, Потенов апарат, апарат за мерење притиска и ормар за инструменте. Задруга је покривала подручје са око 10.000 становника. Осим лекара, другог медицинског особља није имала.

Здравствена задруга у Горњој Топлици⁴⁹ радила је 1945. и имала лекара, специјалисту – хирурга др Михаила З. Коберидзу, старог 70 година, болничарку, једног књиговођу и благајника и једну „слушкињу“. Поседовала је потребну медицинску опрему и „покривала“ територију десетак села са око 13.000 становника. Посебно је имала посла у време бањске сезоне јер задруга има своју бању.

Здравствена задруга у селу Славковица⁵⁰ обновила је рад крајем 1944. када је оспособљено запуштено купатило задруге, са 6 тушева. Хигијеничари села набавили лекове, преко среског лекара, од Министарства народног здравља и лечили шугу и друге болести које су могли сами (грип, реуму) делећи аспирином, салицил, пирамидон (лек про-

---

48 Здравко Ранковић, Ваљевска болница, Ваљево 2007, пише да је Здравствена задруга у Бањанима прва основана задруга, 24. април 1925, у ваљевском крају, стр. 26

49 Исти, н.д., пише да је основана 8. марта 1931, стр. 30

50 МИАВ, ОНО Ваљево – Здравствено одељење ОНО, Извештај о раду среског санитета у Колубарском срезу, 1945, кут. инв. бр. 4

тив главобоље). Из Славковце санитетски кур је завршило 4 омладинца и једна омладинка. Нема података да ли је имала лекара.

Здравствена задруга у Словцу⁵¹, пошто се налазила на граници срезова: Ваљевског, Тамнавског и Колубарског, обухватала је села – општине Маркова Црква, Лозница, Непричава, Бајевац, један део општина Боговађа, Доња Топлица на чијим територијама живи око 10.000 становника. Задруга није радила од 13. септембра 1944, када је задружни лекар, др Бећирић мобилисан. Није имала никакав медицински прибор, као ни лекове. У Здравственој задрузи у Словцу за време окупације до септембра 1942. радила др Тошић Ж. Олга.

Здравствена задруга у варошици Осечина имала је 714 чланова и покривала је пет општина са око 20.000 становника. Задруга није радила од маја 1943. године јер није имала лекара. Оно мало санитетског прибора и материјала што је имала, упропашћено је за време рата.

Убрзо, уништене задруге су обновљене, а отворане су и нове.

Значај здравствених сеоских задруга је огроман и вишеструк. У њима је указивана амбулантска помоћ, указивана хитна помоћ код куће, вршено је упућивање болесника на специјалистичка лечења, предузимане су санитарне и против епидемијске мере, пружана здравствена заштита трудницама, мајкама и деци.

Здравствено особље

Број здравственог особља, нарочито број лекара био је врло променљив у послератним годинама. Мењао се из месеца у месец. Рат, мобилизација, избеглиштво и директивна распоређивања на нова радна места, нису заобили ни лекаре. Оно што је за не поверовати, да је у целом Ваљевском округу чија је надлежност била над пет срезова, од Подгорине до Саве, и имајући у виду тешка времена и оскудицу у санитетском материјалу и лековима, почетком 1947, тај посао обављао „21 лекар. У овај број спада и 5 лекара болнице“.⁵²

Од рата, па до краја педесетих година 20. века одржано је на стотине курсева здравственог просвећивања и подизања здравствене културе. Већ у току 1944. године организован је једномесечни курс за болничаре којим је руководио др Василије Јовановић. Убрзо потом, у Ваљеву је отворена школа за омладинце и омладинке са села из целог округа. На једномесечном курсу за болничаре, оспособљавани су за указивање прве помоћи, а нарочито сузбијање заразних болести и подизању хигије-

51 Здравко Ранковић, н.д., пише да је основана 18. маја 1928, стр. 29

52 МИАВ, ОНО Ваљево – Здравствено одељење ОНО, Извештај о стању хигијенско-епидемиолошке службе у Ваљевском округу, дел. бр. 1677, од 15. јануара 1947, кут. инв. бр. 10

не. Од јесени 1944. до средине фебруара 1945, Санитетска школа дала је око 150 свршених курсиста који су исказали добре резултате у пракси те је процењено да треба да настави са радом.

Велика пажња се посвећивала и културно-просветном уздицању здравствених радника које се обављало преко недељних конференција, синдикалних подружница, „фронтовских манифестација“ читалачких група и зидних новина. На тај начин особље се упознавало са најзначајнијим и најактуелнијим политичким и здравствено-социјалним проблемима. У том циљу основана је и библиотека при Округној болници.

У разматраном периоду, убрајајући и 6 војних лекара, у Ваљевском округу стално или повремено, радио је 41 лекар. Као што је већ речено, почетком 1947. године радио је само 21 лекар. Ако се има у виду да је Ваљевски округ имао 205.000 становника, да је растао број оболелих од туберкулозе и од заразних болести, и број деце у укупном броју становника, онда је лекара било више него недовољно. У сваком извештају исказивана је потреба за већим бројем лекара и уопште, здравственог особља. Довољно је напоменути да су у Ваљевском округу тада радили само један лекар епидемиолог, један дечји лекар, и један фтизиолог. Зато су, поред редовних послова у ординацији или одељењу, скоро сви лекари су излазили на терен у села, вршили систематске прегледе деце у школама, ишли у кућне посете, држали предавања, уопште водили бригу о здрављу народа и ширили здравствену културу.

Већина тадашњих лекара студије медицине завршили су у иностранству или су тамо специјализирали, зато што је Медицински факултет у Београду основан тек 1919. године.⁵³ Студирали су Паризу, Монпељеу, Тулузу, Лијежу, Лиону, Нансију, Бону, Цириху, Женеви, Прагу, Загребу... Највише их је специјализирало „целокупно лекарство“, али било је их и из других области медицине, као хирурга, интерниста, дечјих лекара, епидемиолога... Говорили су по два или више страна језика. Претежно су били пореклом из ваљевског краја, мада је било и оних који су као избеглице, током окупације, дошли или су од стране министарства распоређени на „службовање“ у Ваљевски округ.

Постављења и премештаје у одређене здравствене установе вршило је Министарство народног здравља НР Србије. За пријем у државну службу, да би, како се тада говорило, били „у служби народа“, лекари су лично попуњавали образац са основним биографским и професионалним подацима. Посебно, на крају обрасца, била је откуцана „карактеристика“ написана од стране стручне службе при ОНО Ваљево или

---

53 <http://www.med.bg.ac.yu> (27. октобар 2008)

Дочек Нове године у Руској болници, 1. јануар 1945
(легат фотографа Обрена Јовановића), МИАВ, *Збирка фотографија*

среских народних одбора у којој је оцењено „понашање“ датог лица и чланова његове уже породице у периоду од капитулације до ослобођења. У многим професијама управо су карактеристике утицале на пријем у службу, док код лекара то није био случај. Једноставно, било их је мало. Тако је нпр. за др Банковић Милосава написано да је за време рата радио у Лајковцу, да се држао по страни као члан радикалне странке и да је остао по страни и доласком НОВ, „па се примећује да и данас помаже рад реакције у месту Лајковац. Одбио је да сарађује за НОП. Познато је да је именовани за време окупације помагао четнике КП и ДМ и да је истима издавао САНИТЕТСКИ МАТЕРИЈАЛ“. Карактеристику је потписао председник среза тамнавског К. Џајић.⁵⁴

***

Здравствено одељење ОНО Ваљево, са територијом од пет срезова и 205.000 становника, имало је у свом саставу и у надлежности 6 установа окружног значаја са седиштем у Ваљеву.⁵⁵ Такође, под контролом

54 МИАВ, ОНО Ваљево – Персонално одељење ОНО, Карактеристика дел. бр. 1137, од 28. јануара 1946, кут. инв. бр. 1

55 Исто, ОНО Ваљево – Здравствено одељење ОНО, Подаци о организацији Здравственог одељења ОНО Ваљево са пописом здравствених установа, дел. бр. 1953, од 2. октобра 1946, кут. инв. бр. 5

одељења је било 16 среских или општинских здравствених установа (народне амбуланте, здравствене задруге, амбуланте социјалних осигураника – уреде, болницу и породилиште у Обреновцу). Крајем 1946, укупно су запошљавале 106 радника, иако су поједини лекари обављали посао у две здравствене установе, као у Народној амбуланти ОНО, Антитуберкулозном диспанзеру или Окружној болници.

Крајем 1946. године у Ваљевском округу радиле су следеће здравствене установе⁵⁶:

- Здравствено одељење ОНО Ваљево
- Окружна болница – Ваљево
- Народна амбуланта ОНО – Ваљево
- Антитуберкулозни диспанзер при Окружној болници – Ваљево (отворен 1946)
- Окружна санитарно-епидемиолошка станица – Ваљево
- Окружни санитарни инспекторат – Ваљево
- Народна амбуланта – Ваљевска Каменица
- Народна амбуланта – Мионица
- Народна амбуланта – Лајковац
- Народна амбуланта – Уб
- Народна амбуланта – Обреновац
- Здравствена задруга – Словац
- Здравствена задруга – Горња Топлица
- Здравствена задруга – Бањани
- Здравствена задруга – Стублине
- Породилиште АФЖ – Обреновац (отворено 1946)
- Амбуланта социјалних осигураника – Ваљево
- Амбуланта социјалних осигураника – Ваљевска Каменица
- Амбуланта социјалних осигураника – Мионица
- Амбуланта социјалних осигураника – Лајковац
- Амбуланта социјалних осигураника – Уб
- Амбуланта социјалних осигураника – Обреновац

Почетком 1947. године констатује се да су сви „проблеми“ здравствене службе у Ваљевском округу решени.⁵⁷ Окружна болница је реновирана и снабдевена са најпотребнијим инвентаром и медицинском опремом (броји 146 кревета, има добар инструментариј и добру техничку апаратуру). Нега и исхрана болесника је била задовољавајућа.

---

56 Исто, исто, Списак здравствених установа, дел. бр. 2495, кут. инв. бр. 6

57 Исто, исто, Извештај о раду, дел. бр. 214/47, кут. инв. бр. 10

Ипак, и после ове констатације уследило је набрајање проблема: да у свим среским центрима раде народне амбуланте али да су смештене у неодговарајуће зграде и да немају одговарајући медицински кадар и медицинску опрему. О хигијенско-епидемиолошкој служби у Ваљевском округу, у правом смислу те речи, како је написао начелник Здравственог одељења ОНО др Дејан Орлић, не може бити говора јер има мало кадра – постојао је само један лекар епидемиолог.

Број здравствених установа и организација рада остала је иста до априла 1947, када је укинут Ваљевски округ. Здравствене установе са територије СНО Обреновац прешле су у надлежност Београда, а остале здравствене установе општинама на чијој су територији налазиле. Примера ради, Окружна болница у Ваљеву постаје Градска болница, јер је финансирана из буџета општине Ваљево. Уопште, од тада настају крупне промене у организацији здравствене службе на територији ваљевског краја, а посебно од 1952. године, када долази до обједињавања појединих здравствених установа и када добијају статус установа са самосталним финансирањем.

Summary

Only ten days after liberation of Valjevo, on 25th of September, 1944, new authorities founded Sanitary board (from 1st of January, 1945 - Health department), and under the jurisdiction of the board was the Valjevo district territory i.e. following cantons - Valjevo, Podgorina, Kolubara, Tamnava and Posavina. The main assignment of Health department was to manage the work of all health services in Valjevo district and to supervise the conduction of all necessary measures regarding treatments, preservation and health insurance of citizenship, stated by appropriate regulations.

In the first days after the war, the actions were taken in organizing the admittance of the wounded and sick and providing them with shelter and food. In addition, it was important to establish the network of disinfection stations in order to suppress the outbreaks of epidemic diseases.

The protection of Valjevo district population was conducted through health institutions which commenced their work at the end of 1944. The district had 6 institutions on that level of importance. Also, the department contained 16 canton or municipal health institutions (public ambulances, health service associations, social security centers - offices, hospital and nursery in Obrenovac). All institutions were placed in inappropriate buildings and they were poorly supplied with sanitary materials, instruments and medications. However, hundreds of examinations were performed on monthly basis.

By the end of year 1946, 106 people were employed in health related institutions, though some medical doctors were engaged in more than one institution - for example - in Peopležs ambulance, Anti tuberculosis dispensary or in General district hospital. Health service in smaller towns and villages of Valjevo district was organized through health associations, which were founded before the war.

In Valjevo district in the period from 1944 to 1947, counting 6 military practitioners and regardless of their full time or part time status, total of 41 medical doctors were employed in health institutions. At the beginning of 1947, the whole district counted 21 practitioners. Bearing at mind that Valjevo district counted approximately 205,000 inhabitants, the number of health institutions and overall situation (large number of diseased people and children and the increase of number of people suffering from TB), it is more than obvious that this number of practitioners was insufficient.

At that time, the network of pharmacies consisted of total of 8 - one was public pharmacy, while 7 were private ownerships.